

Justitie en het galgenveld in Gouda

Vóór 1811 bestond in de Nederlanden weliswaar gecentraliseerde wetgeving op het gebied van strafrecht, maar de rechtspraak vond hoofdzakelijk plaats in de Nederlandse steden door lekencolleges. De rechtbanken vóór 1811 waren, zoals tegenwoordig niet verdeeld over kantons, maar over de steden, de waterschappen en de heerlijkheden. De oorsprong van de stedelijke rechtbanken was te vinden in de ontwikkeling van de steden vanaf halverwege de dertiende eeuw. Om de banden met de steden te verstevigen verschaften de graven van Holland de stedelijke samenlevingen stadsrechten. Deze rechten bestonden voor een groot deel uit wetsartikelen op het gebied van straf- en civielrecht. Dit recht, vanzelfsprekend met vele aanvullingen in de loop der eeuwen, werd uitgevoerd tot het begin van de negentiende eeuw door de schepenen van de steden. Vaak waren de schepenen grotendeels aangewezen op de stedelijke jurisprudentie voor hun rechtskennis. De eed van trouw verwees naar de verplichting tot het bestuderen van het toegepaste recht met: 'Dat zweer ic, scepen te wesen ende recht vonnesse te wysen naden rechte der steden ende by mijnre weetscip'.¹

In 1414 bleef het gerecht weliswaar nog in handen van de graaf van Holland, maar desondanks werd de rechtbank ieder jaar opnieuw ingesteld en bestond het college uit zeven schepenen. Voor de baljuw, dienaar van de grafelijkheid, legden de nieuwe leden de zuiveringseid van trouw en van geheimhouding af.²

De stedelijke rechtbanken spraken recht op het gebied van de lage en de hoge rechtspraak. De lage rechtspraak omvatte zaken op het gebied van het civiele recht en tot de hoge jurisdictie behoorden lijfstraffelijke zaken de zogenaamde straffen 'aan lijf ofte lit' (lijf of lid), bij delicten als doodslag, diefstal, meened, geweld tegen vrouwen, brandstichting, veediefstal, valse muntmisdrijf.³

Pas vanaf de zestiende eeuw kwamen unificatie en codificatie van het strafrecht mondjesmaat van de grond, maar desondanks hielden de steden hoofdzakelijk vast aan hun eigen jurisprudentie. En aangezien de stedelijke rechtbanken dat deden, verschilden de stedelijke vonnissen vaak onderling, daarbij kwam nog dat ook de eisen van de officier van justitie, als overheidsdienaar, verschilden met de vonnissen van stedelijke rechtbanken. Deze discrepantie zal enigszins ter sprake komen in dit artikel.

De stedelijke rechters spraken onder invloed van de ordonnanties van de overheid vanaf de zestiende eeuw regelmatig lijf- en doodstraffen uit, maar één toegevoegde straf is heden ten dage vrijwel onbekend in de Nederlanden. Het vonnis werd in de Noordelijke Nederlanden namelijk uitgebreid met een straf na de executie van de veroordeelde. De beul vervoerde, nadat hij de veroordeelde geëxecuteerd had, de dode naar het galgenveld en hing hem nogmaals aan de galg of bevestigde hem op een rad, naar gelang het vonnis. Deze tentoonstellings- of schandstraf, die ik bestempel als nastraf, maakte vanaf de zestiende eeuw tot 1795 deel uit van een rechterlijk vonnis. De bedoeling van de straf na de dood van een veroordeelde diende in hoofdzaak twee doelen; de veroordeelde werd een graf ontzegd en op het galgenveld deed hij tegelijkertijd dienst als afschrikwekkend voorbeeld.

Al na de eerste Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek op 1 maart 1795 volgde spoedig het decreet van 6 maart 1795 waarbij alle galgenvelden moesten worden afgebroken, wat betekende dat straffen na de dood van een veroordeelde tot het verleden behoorde en de geëxecuteerde na zijn dood een graf kreeg.

In dit artikel staat de vraag centraal welke delicten ten grondslag lagen aan de vele tentoonstellingstraffen na de dood van de delinquenten in de nieuwe geschiedenis vanaf het einde van vijftiende eeuw, waarbij gerechtelijke uitspraken van Leiden en Schoonhoven dienen als vergelijking.

2.1 Wetgeving en rechtspraktijk

Mede door de centralisatiepolitiek van Karel V en zijn zoon Philips II en vooral op het gebied van het strafrecht, veranderden de rechtsnormen in de zestiende eeuw in de Nederlanden. De opzet van beide vorsten was het milde juridische klimaat in de Nederlanden te wijzigen en strengere straffen in te voeren; de onverbidelijke ordonnanties bevestigden dat. Karel V stelde bij decreet dat de baljuws het strafrechtelijk onderzoek in de steden en landelijke gerechten moesten vorderen wat tot dan toe niet het geval was en bij simpele doodslagen mocht er niet geschikt worden. Doodslagen werden berecht en de daders behoorden volgens dit decreet de doodstraf krijgen en verdienen geen begrafenissen.

Karel V en later Philips II gaven het Hof van Brussel de opdracht om het gewoonterecht van de verschillende territoriale rechtskringen te classificeren om daarna tot codificatie te komen. Dit leidde halverwege de zestiende eeuw op aandringen van Karel V tot de samenstelling van de Constitutio Carolina, een kritische beschouwing over de invoering van het strafrecht aan het Hof van Vlaanderen. Philips II voerde in 1570 voor de Zeventien Gewesten de Criminele Ordonnantien in, een codificatie van straf- en procesrecht. Deze wetgeving verschilde van de toepassing van het recht dat tot dan toe in gebruik was. De criminele ordonnantiën schreven nadrukkelijk de extraordinaire inquisitoire procesvorm voor. In de inquisitoire procesgang was de verdachte voorwerp van onderzoek en niet meer een volwaardig rechtssubject, zoals voor die tijd van toepassing was in een maatschappij waarin de consensus voorop stond. Het in 1570 ingevoerde inquisitoire procesrecht werd gekenmerkt door het

1. Jan Matthijssen, "Het rechtsboek van den Briel". Beschreven in vijf tractaten, in: *Oude Vaderlandsche rechtsbronnen* ('s Gravenhage 1880) J.A. Fruin en M.S. Pols (eds) 47 het derde artikel van het eerste tractaat, raadgevingen aan een schepen.

2 SAHM Gouda, 0001.384, f25, het houtboek, in 1414 bepaalde Aelbrecht van Beieren deze procedure.

3. Voor het aantal hoge jurisdicties in Holland zie: F. Egmond, "De hoge jurisdicties van het 18^e-eeuwse Holland", in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 19^e jaargang, nr. 3 (september 1987) 129-161. Zie ook Matthijssen vierde tractaat 13-15

geheime onderzoek, de schriftelijke vastlegging tijdens het vooronderzoek en indien nodig geacht met gebruikmaking van de pijnbank.

De tentoonstellingsstraf op het galgenveld dateerde al van vóór de veertiende eeuw, maar dan betrof het hoofdzakelijk een straf na een zelfmoord. Volgens Jan Mathijssen, stadsclerk in Den Briel in het begin van de vijftiende eeuw en samensteller van het Brielse rechtsboek, viel dit delict niet onder het strafrecht, maar onder het gewoonterecht.⁴ In de dertiende eeuw bestond in de Nederlanden al wel de pijnbank en de doodstraf voor zoenbreuk, valsemunterij, moord, diefstal en ketterij, waarvoor de veroordeelden in het openbaar werden geëxecuteerd, maar daarna werden zij echter in stilte begraven.

De toename van doodstraffen in de centrale strafwetgeving vanaf de zestiende eeuw tijdens de regering van Karel V gaf blijk van een ander beleid.⁵ Karel V verordonneerde in 1544 dat de officieren van justitie, de baljuws, een strafrechtelijk onderzoek moesten doen en dat zij bij doodslagen niet mochten schikken. Doodslagen moesten worden berecht en de daders behoorden volgens dit decreet de doodstraf te krijgen en hadden geen recht op een begrafenis. De ontzegging van een begrafenis in gewijde grond moet in het gedachteleven van de gelovigen gelijk staan met een regelrechte ramp.

De bronnen

De Goudse vonnisboeken openden in het jaar 1447.⁶ In de periode van 1447 tot en met 1811 sprak de Goudse rechtbank in totaal 94 doodvonnissen uit waaronder 64 vonnissen met een nastraf op het galgenveld. De rechtbank sprak in totaal 2520 vonnissen uit en tot mijn verbazing legde de Goudse schepenbank pas na 1534 lijf- of doodstraffen op.

Dat wil zeggen er werden verminkende straffen opgelegd als geseling, brandmerken of andere ontorende straffen, zoals de tentoonstelling aan de schandpaal.⁷ Echter niet eerder dan in 1547 sprak de Goudse rechtbank de eerste doodvonnissen uit.

Uit de stadsrekeningen van Gouda blijkt wel dat er vóór 1547 doodstraffen werden uitgesproken, maar de gerechtskosten zijn nergens anders te vinden dan alleen in de grafelijk rekeningen en in de stadsrekeningen. De stad betaalde de gevangenskosten, de werkzaamheden die de executies met zich meebrachten, zoals bijvoorbeeld het timmeren van de galg en de begravingen van de lichamen van de ter dood gebrachte misdadigers door onder andere de celbroeders en Coppens 'de graefmaker'⁸.

De geschreven vonnissen in de vonnisboeken dienden vanaf 1447 als jurisprudentie, ze verschaften informatie aan andere steden over delinquenten en verzorgden eveneens een administratief doel. Bij oplegging van boeten moest men toezien op de betaling en bij een verbanningsstraf was het van belang om na te kunnen gaan of er al dan niet banbreuk werd gepleegd. Bij verbanning legde de rechters namelijk altijd een voorwaardelijke en strengere straf op indien de gestrafte banbreuk zou plegen. Bij de opgelegde bedevaarten werd de datum van terugkeer geregistreerd. Doodstraffen hadden, behalve bij confiscatie van de bezittingen van de veroordeelde, geen administratief gevolg en de kosten van de strafuitvoering kwamen terecht in de rekeningen van de stad of van de baljuw.

Andere financiële afwikkelingen, die met justitie te maken hadden, stonden in de rekeningen van de baljuw, die rekening en verantwoording moest afleggen van de inkomsten uit de opgelegde boeten en de uitgaven van de strafuitvoering, zoals het salaris van de beul. Over de boeten ontvingen de baljuw zelf, de stad en de schepenen in rechtszaken elk een deel.⁹

Wat zagen mensen op hun reizen van stad naar stad, als zij galgenvelden passeerden.

In Gouda stond de galg vóór 1409 naast de steenplaats aan de Korte Gouwe en deze plek werd in de negentiende eeuw nog steeds het Galgkamp genoemd. In 1409 vroeg de stad Gouda toestemming aan de Raad van Holland om de galg te mogen verplaatsen naar een stuk land buiten de stad.¹⁰ Een paar jaar later in 1413 vergunde graaf Willem Gouda een werf te kopen tussen de vrijheid van de stad en Moordrecht om een gerechtsplaats op te richten voor kwaadwilligen, die hun lijf verbeurd hadden.¹¹

Op kaarten en tekeningen is een galgenveld meestal te herkennen aan het beeld van een slordig samenraapsel van galgen, raderen en een put; op de kaarten van Van Deventer worden galgenvelden bij iedere stad op die manier afgebeeld. Foto van deventer

⁴ Jan Matthijssen, "Het rechtsboek van den Briel". Beschreven in vijf tractaten, in: *Oude Vaderlandsche rechtsbronnen* ('s Gravenhage 1880) J.A. Fruin en M.S. Pols (eds) 209.

⁵ *Groot Placaetboek*, deel I, 322 in het jaar 1544.

⁶ De criminele vonnisboeken zijn drs. C. Doedeijns uitgegeven en gedigitaliseerd door het Streekarchief Hollands Midden in Gouda. De vonnisboeken zijn te raadplegen op de website van het streekarchief www.groenehartarchieven.nl.

⁷ H. Steensma, *Straffen door de eeuwen heen. De beul, het tuchthuis en de gevangenis*. (Den Haag 1982) 10, een schema van straffen vanaf de veertiende eeuw.

⁸ SAMH Gouda, 0001 zie o.a. 0001.1146 fol. 28v; 0001.1147 fol. 19v, 20v; 0001.1153 fol. f20v, 21; 0001.1158 fol. 25v etc

⁹ SAMH Gouda, 0001.608 – 612.

¹⁰ L. M. Rollin Couquerque en A. Meerkamp van Embden, *Rechtsbronnen der stad Gouda* ('s Gravenhage 1917) 14.

¹¹ Van Mieris, IV, 235. In 1413 vergunt Willem die 'van der Goude' een werf te kopen tussen de vrijheid van Gouda en Moordrecht voor een gerechtsplaats van kwaadwilligen die hun lijf verbeurd hebben. Met dank aan Bart Ibelings.

Sinds de achttiende eeuw ontwikkelde de steden een bepaalde bouwstijl van versteende galgenvelden met leeuwen, wapens voorzien van goudverf, ongetwijfeld om meer aanzien te verwerven.

Het basisplan bestond uit een driestijlige galg met dwarslatten of ijzeren stangen, waaraan stroppen vastgemaakt werden, in feite een kopie van zijn houten voorgangers, maar dan in versteende vorm. Afbeeldingen van galgenvelden zijn schaars, maar enkele bewaard gebleven tekeningen laten zien dat diverse steden galgen in klassieke stijl met pilaren optrokken buiten de stadsmuren. Op afbeeldingen is dan een ronde opgemetselde put te zien waar op drie punten een piëdestal werd gemaakt met daarop drie pilaren. Op die pilaren pronkten drie leeuwen met de stadswapens tussen de voorpoten. De pilaren waren onderling verbonden door drie ijzeren staven waaraan de galghaken vast gemaakt waren. Bij de steden Amersfoort, Utrecht en Amsterdam stonden in de achttiende eeuw dit soort versteende galgen¹². Ook Gouda bezat een dergelijke versteende galg, waarvan alleen een bestek van de restauratie is overgeleverd. Dit bestek doet sterk denken aan het standaard bouwplan, het bouwmateeriaal en de afmetingen geven echter een duidelijk beeld van de Goudse buitengalg.

De aannemer in Gouda moest onder de galg de oude galgput, die diende om het gebeente van de gehangenen op te vangen, afbreken met de bedoeling om de stenen van de afgebroken put te gebruiken voor een nieuwe put iets verderop. Deze put moest op dertien voet van de dijk uitgegraven worden tot een diepte 63 cm.¹³ Onder de gemetselde fundering kwam een vlijlaag te liggen van grenen delen van drie duim dik. De put stak 1,88 m boven de grond uit en de piëdestallen, de pilaren met de kapitelen waarop de leeuwen met wapenschilden troonden, waren alle uit hardsteen opgetrokken. De aannemer mocht alleen overgaan tot reparatie als het echt nodig was. Voor de galgijzers, boeien, beugels en kettingen gold dezelfde procedure; alleen renovatie als herstel onmogelijk was. Het bestek is niet gedagtekend, maar de aannemer is wel bekend, Jasper Bleuland nam dit werk aan voor 1300 gld.¹⁴ De restauratie zal op het eind van de achttiende eeuw zijn uitgevoerd, want het stadsbestuur verlengde in 1791 met dezelfde aannemer het contract voor het onderhoud van de stadsmuren met zes jaar.¹⁵

Functie van het galgenveld in het algemeen

Het Goudse galgenveld of gerecht werd voornamelijk gebruikt als plaats waar de lichamen van de ter dood gebrachte veroordeelden tentoongesteld werden. Gedurende de periode van 1550 tot 1780 werden 80 lichamen (75 procent van het totale aantal terdoodveroordelingen) in Gouda op het gerecht, hetzij aan de galg hetzij op het rad, te kijk gehangen of gelegd.

Onder dit aantal ter dood veroordeelden op het galgenveld bevonden zich drie verdachten, die in de gevangenis zelfmoord gepleegd hadden en alsnog veroordeeld werden.¹⁶

Terwijl het merendeel van de executies op het schavot binnen Gouda plaatsvond, werd bijna een kwart (21%) van het aantal executies buiten op het gerecht of galgenveld voltrokken; de laatste executie op het galgenveld vond plaats in 1644.¹⁷ Slechts een enkele maal is er iemand 'begraven' onder de galg op het galgenveld. Matthijs van der Prins gedood tijdens een gevecht in de herberg 'den Admiraal Tromp' werd desondanks schuldig bevonden wegens uitlokking. In een open kist op een slede getrokken door een paard werd hij naar het gerecht buiten de stad gesleept en daar in de put onder de galg geworpen, opdat ter plaatse het lichaam zal 'vergaan en geconsumeerd'.¹⁸ Het stadsbestuur zou deze veroordeling zeer betreuren, want het lichaam van Matthijs werd al snel gestolen, waardoor de stad een premie moest uitloven voor het aanbrengen van de dief of dieven en voor het aangeven van de plaats waar het lijk te vinden was.¹⁹

Het galgenveld of het gerecht buiten Gouda functioneerde dus in hoofdzaak als een plaats waar ter dood gebrachte veroordeelden te pronk werden gesteld, in mindere mate als een plaats van executie en heel soms als een 'begrafplaats'.

Strafvoltrekkingen gedurende de zestiende eeuw

Om een beter beeld te geven van het gebruik van galgenvelden zullen ter vergelijking af en toe andere steden met galgenvelden worden beschreven

¹² Jelgersma, *Galgenvelden*, 33 en 64.

¹³ J. M. Verhoef, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1983) 69. Bij omrekening van de aangegeven voeten is de Rijnlandse standaardmaat gehanteerd voet = 0,314 m en een duim = 2,61 cm.

¹⁴ SAMH, Gouda, 0002.3693.

¹⁵ SAMH, Gouda, 0002.134, fol. 17.

¹⁶ De Criminele Vonnis- en Correctieboeken, 0002.176 t/m 181, bestrijken de periode van 1447-1810. In 1547 wordt het eerste doodvonnis in de vonnisboeken gewezen en het laatste in 1777. In de vonnisboeken is een hiaat van 50 jaar tussen de jaren 1669-1719.

¹⁷ In totaal werden 107 mensen geëxecuteerd, onder wie 23 mensen op het gerecht buiten de stad.

¹⁸ SAHM, Gouda, 0002.18, fol. 13.

¹⁹ SAHM, Gouda 0001.301- 1723. De premie voor het aanbrengen van de dader bedroeg 100 gulden en voor het aanwijzen van de verblijfplaats 25 gulden.

In de zestiende eeuw legde de Goudse schepenbank 66 doodstraffen op met 39 nastraffen op het galgenveld. De rechtbank sprak tot zeven maal toe de doodstraf door verbranding uit. Verbranding gold niet alleen voor ketters, maar was soms ook een strafmaat voor andere misdaden. Executies door verbranding vonden niet alleen op het galgenveld plaats maar ook op het plaveisel van de markt, omdat het schavot op de markt van hout was. In totaal werden zeven mensen tot de brandstapel veroordeeld onder wie drie van hen op de markt ter dood gebracht werden en zelfs na hun dood werden hun lichamen nog naar het galgenveld gebracht.

Voor wat betreft de heksenjacht in de Nederlanden op de wederdopers, waarbij vaak van de brandstapel gebruik werd gemaakt, was in Gouda nauwelijks sprake van vervolging. Niet meer dan één wederdoper stierf op het Goudse galgenveld op de brandstapel.²⁰ In Amsterdam was dit anders. Boomgaard bestempelt het jaar 1535 zelfs als een bloedjaar in Amsterdam naar aanleiding van terechtstellingen op de brandstapel van 61 wederdopers.²¹ Deze mensen werden na hun dood allen naar "Volewijck", het galgenveld van Amsterdam, vervoerd. In Leiden vonden 21 wederdopers, mannen en vrouwen, de dood omdat zij weigerden hun geloof af te zweren.²² De vrouwen stierven in Leiden meestal door verdrinking en de mannen door onthoofding of wurging in combinatie met verbranding.

In de zestiende eeuw voltrok de beul in Gouda heel wat executies op het galgenveld en op de markt, terechtgestelde Goudse poorters vonden meestal na hun executie een laatste rustplaats op het kerkhof. Vreemdelingen, dat wil zeggen mensen uit andere Hollandse steden en buitenlanders werden na hun dood bijna altijd naar het galgenveld vervoerd.²³

De meeste doodstraffen met een nastraf op het Goudse galgenveld werden opgelegd voor bedelarij en landloperij in combinatie met meervoudige diefstal, geweldpleging en soms geweldpleging gepaard gaande met doodslag, kortom de gesel van de zestiende eeuw.

Doodstraffen in de zeventiende eeuw

De aantrekkingskracht van de ruime werkgelegenheid in de Nederlanden tijdens de Gouden Eeuw veroorzaakte een stroom van werkzoekende vreemdelingen, een toevloed die vaak resulteerde in een overmaat aan gelukzoekers, afgedankte soldaten en migranten. Deze mensen zonder verblijf- of woonplaats kregen meestal verbanningsstraffen.²⁴ Het enorme aantal verbanningsstraffen zal eveneens een factor geweest zijn die bevordering van bendevoering, van misdaad in de steden en op het platteland in de hand werkten.

Bendevoering rondom en in de Hollandse steden nam in de zeventiende en de achttiende eeuw steeds meer toe en kreeg zo langzamerhand het karakter van een nachtmerrie. Vanaf 1609 het begin van het Twaalfjarig Bestand zaten heel wat Duitse, Noord-Franse, Vlaamse, Engelse en Noord-Nederlandse soldaten en vrouwen zonder werk en gingen zij vaak met hun gezinnen op zoek naar werk in landen die er economisch beter voorstonden.²⁵

Desondanks daalde in de zeventiende eeuw het aantal doodstraffen in Gouda opzienbarend²⁶, tien mensen werden in die eeuw ter dood veroordeeld met in alle gevallen een nastraf op het galgenveld. In Gouda werden bendeleden, vaak bestaande uit groepen van zeven of meer leden niet of nauwelijks veroordeeld tot de doodstraf. Een illustratie hiervan is een bende uit 1610, waarvan de leden afkomstig waren uit Aalst, Ferwerd in Friesland, Parijs, Rotterdam, Edam, Valenciennes, Middelburg, Delft en Friesland, voor de Goudse rechters. Alle bendeleden werden veroordeeld tot verbanningsstraffen wegens landloperij en diefstal in vereniging.²⁷ Om nog een ander patroon weer te geven van bendevoering was een rechtszaak in 1639 van één enkel individu van 23 jaar, die als hij geld nodig had zich aansloot bij een bende, waarvan hij de leden goed kende. Gezamenlijk pleegden zij inbraken en gingen na de verdeling van de buit weer uit elkaar. De verdachte begon zijn criminele loopbaan vanaf zijn veertiende jaar, waarna hij al zwerfend voortdurend met diverse benden in vereniging ettelijke inbraken en diefstallen pleegde in Rijnland, Gelderland, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Delft. Soms werd hij voor deze delicten berecht. Hij had straffen achter de rug als verbanning, geseling, brandmerken en twee jaar tuchthuis, vele andere diefstallen bleven echter ongestraft. Uiteindelijk is hij in Gouda terecht gekomen. De rechtbank veroordeelde hem tot de strop voor banbreuk, landloperij, huisbraak en heling. Zijn lichaam werd na de executie vervoerd naar het galgenveld om daar weer opgehangen te worden totdat het lichaam zou vergaan.²⁸

Opvallend is dat verbanningsstraffen vanaf de zeventiende eeuw steeds meer opgelegd werden in vergelijking met de eeuwen daarvoor; deze straffen kregen min of meer het karakter van misdaadbestrijding. In Gouda, maar ook in de andere steden, ging aan een verbanningsstraf vaak strenge geseling vooraf; in de zestiende eeuw sprak de Goudse rechtbank 331 keer een verbanning uit en in de zeventiende eeuw verdrievoudigde het aantal verbanningen bijna namelijk tot 861 uitspraken.

Een vergelijking voor wat betreft bendevoering met de stad Schoonhoven geeft in de zeventiende eeuw een

²⁰ SAHM, Gouda, 0002.177, fol. 45v-46

²¹ J.E.A. Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle 1992) 171-172.

²² Van den Heuvel, "Criminele vonnisboeken". Zie Boek I.

²³ Van sommige veroordeelden is de plaats van herkomst niet vermeld. Er worden in de gehele periode 54 vreemdelingen ter dood veroordeeld, onder wie maar vier mensen in gewijde aarde zijn begraven.

²⁴ In de zeventiende eeuw sprak de Goudse rechtbank in de periode 1600 - 1669 in totaal 995 vonnissen uit, hieronder werden 448 (45 %) vonnissen gewezen voor landloperij en bedelarij.

²⁵ Egmond, *Op het verkeerde pad*, 71-84.

²⁶ In de vonnisboeken is een hiaat van ongeveer 50 jaar van 1669-1719.

²⁷ SAHM, Gouda, 0002.178, fol. 7v-8, 1610 september 11

²⁸ SAHM, Gouda, 0002.179, fol. 124-129, Salomon Stoffelsz

ander beeld weer. In Schoonhoven bevonden zich heel wat Engelsen, Belgen en vaak ook soldaten en ex-soldaten onder de verdachten. De stad Schoonhoven leed al in de zestiende eeuw onder benden en in de zeventiende was het al niet beter. In Schoonhoven sprak de rechtbank zeven doodvonnissen uit, waarvan vijf met een nastraf op het galgenveld. Onder deze delinquenten bevond zich Willem Pieter alias die Hottentot uit Chaam die in 1660 de doodstraf kreeg door ophanging voor landloperij, bedelarij, huisbraken en diefstallen. Deze man had een langdurig zwerfend en crimineel verleden achter de rug. Hij had tijdens zijn verleden in Zevenhoven met drie anderen een diefstal met braak en geweldpleging gepleegd. Daarna trok hij al stelend verder met een bijzit en nog een andere vrouw, alias Schijterige Joosgen, waarbij zich na verloop van tijd nog twee zeer 'fameuse' dieven bij de bende voegden. De man uit Chaam en Joosgen zelf waren lid geweest van de beroemde bende van Hees.²⁹

Als de rechtbank van Schoonhoven in zeventiende eeuw aan de strafeisen van de officier gevolg had gegeven, dan waren 42 mensen tot de doodstraf veroordeeld met in zestien gevallen een tentoonstellingsstraf op het galgenveld.

Ook de rechtbank in Schoonhoven nam zijn toevlucht tot het opleggen van verbanningsstraffen; vanaf 14 juni 1556 waren dat 80 verbanningen, maar in tegenstelling tot de zeventiende eeuw werden dat 603 verbanningen inclusief 152 uitspraken met levenslange verbanning.

De rechtbank van Leiden laat in de zeventiende eeuw duidelijk een ontwikkeling in het strafrecht zien en sprak in de zeventiende eeuw 40 doodvonnissen uit, waaronder acht nastraffen op het galgenveld. Een bijkomende straf in Leiden was dat de lichamen gedurende twee uur op de gerechtsplaats voor het Gravensteen moesten blijven hangen om daarna naar het galgenveld vervoerd te worden. Het Leidse rechtcollege sprak in de zeventiende eeuw een enorm aantal verbanningsstraffen uit, tot 2277 maal toe. Ook hier valt de discrepantie op met de strafrechtelijke eisen van de officier en het Leidse rechtcollege. De Leidse officier van justitie liet evenals de rechtbank een verandering in het strafrecht zien voor wat betreft de doodstraf, want de officier eiste in de zeventiende eeuw in 1662 gevallen verbanningen en in 277 zaken de doodstraf subsidiair verbanning, inclusief de subsidiaire eisen geseling en brandmerken behorend bij verbanningsstraffen. Al daalde het aantal doodstraffen in de zeventiende eeuw, dan waren het aantal vonnissen voor allerlei andere rechtszaken en vooral landloperij onrustbarend hoog.

Reinier Vinkeles, Galgenveld te Amsterdam (1741)
Topografische Atlas, Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam

Een andere wijze van bestrijding van de criminaliteit was dat de rechtbanken in de loop der eeuwen het areaal van de verbanningsstraffen in die eeuwen vergrootten. In Gouda werd het gebied voor bannelingen uitgebreid tot Holland, Zeeland en Utrecht. In Schoonhoven werden landlopers in de zestiende eeuw nog uit Schoonhoven en het Land van Blois verbannen, maar halverwege de zeventiende eeuw vergrootte de rechtbank in Schoonhoven dit areaal tot Holland, West-Friesland en Utrecht.

Het aantal opgelegde verbanningen in deze steden zal nauwelijks verschillen met die van de andere steden in Holland, Zeeland en Friesland en West-Friesland. Wanneer het mogelijk is die vele verbanningen in de andere rechtcolleges van de Nederlanden bij elkaar op te tellen, dan moeten tienduizenden dakloze mensen rondgezworven hebben in de Nederlanden, die vaak gedwongen waren in hun eerste levensbehoeften te voorzien met diefstal of met diefstal in vereniging.

Straffen in de achttiende eeuw

In de achttiende eeuw veranderde in Gouda niet alleen de zwaarte van de strafmaat, maar ook de aard van de delicten en gestraften, de rechters spraken in die eeuw 18 doodvonnissen uit, waaronder drie lijkstraffen. Zelfmoord werd niet meer gestraft in deze eeuw, maar een verdachte werd na zelfmoord in de gevangenis veroordeeld, de zogenaamde lijkstraf. Na de uitspraak van het vonnis werd het lijk vervoerd naar het galgenveld en daar alsnog op het rad gelegd of aan de galg gehangen.

Terwijl in Gouda in de voorgaande eeuwen tot en met de zeventiende eeuw vooral vreemdelingen gestraft werden wegens landloperij met een nastraf op het galgenveld, waren het in achttiende eeuw daarentegen hoofdzakelijk burgers uit Gouda en omgeving die op het galgenveld terecht kwamen. In totaal werden tien Gouwenaars wegens tuindiefstal ter dood veroordeeld en op het galgenveld te pronk gezet.

In de Nederlanden was een periode van relatieve rust was aangebroken, waardoor rondom de steden buiten aan de singels tuinen werden aangelegd met soms luxe tuinhuizen en boothuizen. Een gevolg daarvan was dat diefstal van fruit en inbraak in de tuinhuizen hand over hand toenam. Het grote aantal plakkaaten tegen de tuindiefstallen in aanmerking genomen was dit delict op landelijk niveau al lang een plaag.³⁰ De tuineigenaren kregen in decreten steeds meer toestemmingen om maatregelen te nemen, die tuindiefstal moesten inperken. Zij mochten onder andere voetklemmen plaatsen, waarvoor echter wel aparte toestemming van het stedelijk gerecht

²⁹ Egmond, *Op het verkeerde pad*, 75-84. Egmond besteedt dit hoofdstuk aan de beschrijving van de bende van Hees. Zie SAMH, Schoonhoven, 0002.83, p. 643-644.

³⁰ *Groot Plakkaatboek*, V, fol. 707. In dit plakkaat van 1715 wordt verwezen naar de plakkaaten van 1674, 1681, 1689, 1675 en 1709 over de tuindiefstallen in Holland.

nodig was.³¹ Zelfs als men de daders verwondde of doodde met wapens bleef strafvervolgning uit. Tuindiefstallen en vernielingen aan tuinhuizen van de tuinen rondom de stad Gouda namen dermate ernstige vormen aan dat de magistraat van Gouda gedreven door wanhoop zich richtte tot de Staten van Holland, die aan de stad een akte van straffeloosheid verleende.³² Op zijn minst bleken zestien personen, onder wie ook vrouwen, bij de criminele bende betrokken. De meeste daders kwamen uit Gouda en directe omgeving en waren vaak familie van elkaar. In 1744 kreeg de zaak zijn beslag. Tien mensen onder wie zes poorters en vier mannen uit de buurt van Gouda kregen de doodstraf. Van al deze tuindieven kwamen de lichamen op het galgenveld buiten Gouda terecht "omme met kettingen gehangen te worden". Zeven andere medeplichtigen kregen straffen als geseling, brandmerken en bijkomende straffen variërend van levenslange opsluiting in het tuchthuis tot langdurige verbanningsstraf.³³

Ook in Schoonhoven kwam tuindiefstal in vereniging voor. Zes tuindieven werden veroordeeld tot strenge geseling op het schavot en tot het bijwonen van de geseling van de anderen, waarna voor allen een verbanningsstraf volgde.

In Leiden waren tuindiefstallen ook aan de orde van dag. Vier tuindieven stierven door ophanging en 35 mensen werden veroordeeld tot een tuchthuisstraf met daarna verbanning. Eén gezin bestaande uit vader, moeder en twee zoons kregen vrij lange tuchthuisstraffen voor tuindiefstal.

De Goudse rechtbank wees in de achttiende eeuw geen enkel doodvonnis voor landloperij; nu sprak het gerecht in hoofdzaak doodvonnissen uit voor delicten als georganiseerde bendevorming met meervoudige tuindiefstal. Dat wil zeker niet zeggen dat landloperij en diefstal in vereniging van gelegenheidsbenden ongestraft bleef, integendeel, in de achttiende eeuw werden in Gouda ongeveer tweehonderd verbanningsstraffen voor landloperij uitgesproken, waarbij de verbanning voorafgegaan werd door een lijfstraf; meestal geseling.

In Gouda werd voor de laatste keer gebruik gemaakt van het galgenveld in 1756 voor de tentoonstelling van het lijk van een boerenknecht uit Elst die ter dood veroordeeld werd voor meervoudige inbraak, diefstal, geweldpleging en roofmoord. In Schoonhoven vorderde de rechtbank de doodstraf met een nastraf op het galgenveld voor de laatste keer in 1752. In Leiden werd al vrij vroeg afstand genomen van de afschuwelijke tentoonstellingen op het galgenveld, in 1684 werd namelijk de laatste nastraf uitgevoerd. Delicten als landloperij en bedelarij werden niet meer met de dood bekocht³⁴, lijfstraffen aan de landlopers en de bedelaars bepaalden nu het strafbeleid en het straatbeeld.

De oprichting van tuchthuizen, de bouw van aparte huizen voor psychiatrische patiënten en de ontwikkelingen op het gebied van strafrecht waren de eerste stappen naar een ander beleid.

Tot slot

De rechtbank van Gouda maakte vrij veel gebruik van het galgenveld, de motivatie daartoe is maar moeilijk te achterhalen, temeer daar het vonnis in algemene bewoordingen omschreven wordt "Is gemerct all 't selve sijn saicken van quader consequentie ende consequentelick tot afterdeel van 't gemeene welvaren die niet en behoren ongecorrigeert te blijven mer gestraft te worden andere ten exemple".

Gedurende het bestaan van galgenvelden lijkt het alsof de toenmalige maatschappij de doden op het galgenveld min of meer koud liet; hevige reacties van afschuw en schaamte komen daarentegen pas los toen de galgenvelden werden afgebroken.

Vooraf in de zestiende eeuw bestrafte men bedelarij, landloperij en diefstal met braak met de dood. Alhoewel in de Nederlanden het galgenveld op zich geen nieuw verschijnsel was, was zijn functie als plaats van tentoonstelling van dode misdadigers een aanvulling op een oud gegeven. Deze toepassing van de zogenaamde nastraffen werd op ruime schaal in de doodvonnissen opgenomen met de bedoeling om een ter dood veroordeelde opzettelijk te vernederen. Men was er heilig van overtuigd dat de voorbeeldfunctie op het galgenveld de misdaadcijfers omlaag zouden brengen. Aan de voorbeeldfunctie van een galgenveld valt te twijfelen als men een tekening van Vinkeles daterend uit de achttiende eeuw waarop het galgenveld van Amsterdam staat afgebeeld met een picknickpartij van een gezin met kleine kinderen.

Halverwege de achttiende eeuw ging een ander verschijnsel overheersen, namelijk de toename van tuindiefstallen, die deels met doodstraffen werden bestreden.

De bestudering van het gebruik van de galgenvelden laat de onderlinge verschillen van de schepenbanken in de Nederlanden zien, waarbij een zekere rechtsongelijkheid valt aan te wijzen. Behalve in Leiden ontliet het aantal sententies in steden als Schoonhoven, Gouda en Leiden elkaar niet heel veel, de strafmaat daarentegen wel. De stad Schoonhoven en omgeving werd ernstig geteisterd door benden en delicten als bedelarij en diefstallen met braak. Toch beperkte de schepenbank het aantal doodstraffen en doodstraffen met een nastraf op het galgenveld tot een minimum en kregen verbanningsstraffen de overhand. De talloze verbanningen brachten in zekere zin de rust terug in de achttiende eeuw.

³¹. SAMH, Gouda, 0002.118, fol. 38, SAMH, Gouda, 0002.119, fol. 69v en SAMH, Gouda, 0002.134, fol. 98. In 1794 krijgt Andries Omheyer toestemming voetangels te leggen mits dat hij dit op een bordje aangeeft.

³². *Groot Plakkaatboek*, VII, fol. 969. Resolutie van de Staten van Holland waarbij de magistraat van Gouda wordt gepermittert om, tot ontdekking der tuindieverij om haar stad, te moogen beloven en verleen een acte van impunité 1742.

³³. SAMH, Gouda, 0002.180, fol. 135-162.

³⁴. In de achttiende eeuw werden totaal 265 mensen veroordeeld, 228 mensen voor landloperij en bedelarij in Leiden

Het gerecht in Leiden beëindigde als eerste al vroeg in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw de tentoonstellingen op het galgenveld, andere stedelijke rechtbanken beëindigden meestal pas halverwege de achttiende eeuw de straf op het galgenveld

Met de installatie van de Provisionele Representanten van het Volk van Holland vaardigde de overheid op 6 maart 1795 een decreet uit dat de galgenvelden afgebroken moesten worden. Het belangrijkste verweer richtte zich tegen de manier waarop men de menselijke waardigheid tot de hoogst mogelijke trap van vernedering bracht.³⁵

drs. Adriana G. Bontenbal, 16-02-2018

35. Jelgersma, *Galgebergen*, 22-23. Het hele decreet is afgedrukt.